

'הוסיפו עליהן אחיו ואחותו הבתולה מאמו ואחותו נשואה בין מאביו בין מאמו'. מלשון זו משמע שהאבלות על קרובים אלו אינה אלא מדרבנן, אבל מדין תורה אינו מתאבל אלא על אותם המפורשים בתורה. כן היא דעת הרמב"ן הריטב"א ועוד. וכבר תמהו (רמב"ן ועוד) על הרמב"ם (אבל ב,ב) שכתב שאחותו מאביו הנשואה, מתאבל עליה דבר תורה.

*

'משרשי המצוה, מה שכתבתי פעמים הרבה במצוות הקודמות, כי האדם נפעל כפי פעולותיו שיעשה, כי מהיותו בעל חומר לא יתפעל לדבר בכח עד שיוציא הענינים מן הכח אל הפועל, על כן בבוא אליו עונש מקרה מות באחד מקרוביו אשר הטבע מחייב האהבה להם, תחייבנו התורה לעשות מעשים בעצמו אשר יעוררוהו לקבוע מחשבתו על הצער שהגיע אליו, ואז ידע ויתבונן בנפשו כי עונותיו גרמו לו להגיע אליו הצער הוא, כי השם לא יענה מלבו ויגה בני איש כי אם מצד חטאים, וזאת היא אמונתנו השלימה, אנחנו בעלי דת יהודית היקרה. ובתת האדם אל לבו ענין זה במעשה האבילות, ישית דעתו לעשות תשובה ויכשיר מעשיו כפי כוחו. והנה מצאנו עם זה במצות האיבול תועלת רב לבני אדם. והמתחכמים הכופרים המהבילים כל דברי העולם ומעשי השם הנוראים, ישיתו און בלבם הרע, יתלו מות בני איש למקרה הזמן, ויחשבו במחשבותם הרעים כי מקרה האדם והבהמה מקרה אחד להם, כמות זה כן מות זה, ועל כן כתבו בספריהם שישרפו 'האומלל מי שידאג כלל', ולעקור ולשרש מלבבינו אמונתם זאת הרעה, חייבתנו התורה במצוה זו, מלבד התועלת במה שזכרנו' (מתוך ספר החינוך רסד).

וכבר כתב הרמב"ם ז"ל (אבל יג,ב):

'כל מי שאינו מתאבל כמו שצוו חכמים – הרי זה אכזרי. אלא יפחד וידאג ויפשפש במעשיו ויחזור בתשובה. ואחד מבני חבורה שמת – תדאג כל החבורה כולה. כל שלשה ימים הראשונים יראה את עצמו כאילו חרב מונחת לו על צוארו, ומשלשה ועד שבעה כאילו היא מונחת בקרן זוית. מכאן ואילך כאילו עוברת כנגדו בשוק. כל זה להכין עצמו ויחזור ויעור משנתו, והרי הוא אומר הכיתה אותם ולא חלו – מכלל שצריך להקיץ ולחול.'

דף כא

'ובלבד שלא יעמיד תורגמן' – כי העמדת תורגמן יש בה ענין שררה לדורש [כפי שאמרו (בחגיגה יד). 'שר חמישים' – מכאן שאין מעמידים מתורגמן על הצבור פחות מחמשים שנה. ופרש"י, שאין מעמידים תורגמן לפני מי שהוא פחות מחמשים], הלכך אין ראוי לאבל לנהוג בשררה (עפ"י מימיני מיכאל).

ובערוך השלחן (שפד,ו) פירש שזהו כדי לעשות שינוי כלשהו, ובזמנינו לא שייך דין זה. בספר שמירת שבת כהלכתה (פס"ה הערה מה) צידד שהרגיל ללמד בשבת ברבים י"ל שאם מבטל השיעור נחשב כאבילות בפרהסיא, והביא דוגמא מכך שר"ת היה עולה לתורה כבכל שבת מאותו הטעם. אך יש לחלק שהימנעות מלימוד אינה מורה על אבילות דוקא שיתכן שאין לו ישוב הדעת וחדוה דשמעתא וכד' או מסיבה אחרת. וכן נראה דעת כמה אחרונים, שכל כגון זה אינו כאבילות בפרהסיא.

אבל, ג' ימים הראשונים אסור להניח תפילין, משלישי ואילך ושלישי בכלל – מותר...! יש מפרשים לשון זו, שבעצם האיסור הוא שלשה ימים אלא שביום השלישי מותר להניח תפילין לאחר הנץ החמה כי מקצת היום ככולו והרי עבר מקצת מן היום ללא תפילין (עתוס, ר"ן סוכה כה, וכן מובא ברא"ש). ויש חולקים על פרוש זה וסוברים שביום השלישי [ולרבי יהושע בשני] מותר כל היום (עריטב"א, וכ"מ מפרשי שלפנינו. והרמב"ן צידד בטעם הדבר, שמא הלילה עולה ל'מקצת היום' לענין זה אעפ"י שלילה לאו זמן תפילין. ולפי טעם זה מיושב הלשון 'ג' / ב' ימים הראשונים אסור'. וע"ע בסמוך).

אבל ב' ימים הראשונים אסור להניח תפילין, משני ושני בכלל מותר להניח תפילין... מאי טעמא דרבי יהושע דכתיב ואחריתה כיום מר. יש מפרשים שעיקר הטעם הוא משום שאבילות יום ראשון דאורייתא (לשיטת הרי"ף ועוד). אבל בשאר הימים שאבילות מדרבנן, אינה דוחה מצות תפילין דאורייתא. ולפי זה כתבו כמה מהפוסקים שביום קבורה שאינו יום המיתה יש להניח תפילין. ויש שנקטו כן מטעם אחר; שעיקר המרירות אינו אלא יום אחד. וכן נוהגים הרבה מהיראים, להניח על תנאי בצניעא וללא ברכה, כאשר הקבורה היתה ביום אחר (ע' חיי אדם יד, יט; ארחות חיים החדש לה; מנחת שלמה ח"ב צד. וכן העלה בספר מאור ישראל. ואולם בשו"ת אור לציון (ח"א או"ח ו וי"ד ל) כתב לפטור מלהניח תפילין ביום הקבורה).

יש להעיר שהטעם הראשון נסתר מדברי הפוסקים (רמב"ן, ב"י, ט"ו י"ד שפח) שכתבו שביום שמועה קרובה אינו מניח תפילין, והלא יום שמועה אינו מדאורייתא כמוש"כ רוב ככל הפוסקים (ע' במובא במאור ישראל לעיל כ), ומוכה שאף באבילות דרבנן אינו מניח.

זאם באו פנים חדשות – אינו חולץ... רבא אמר כיון שהניח שוב אינו חולץ. משמע דוקא אינו חולץ אבל אינו מניח לכתחילה כשבאו פנים חדשות (כן דייק המגן-אברהם לח סק"ה מהגמרא ומהרא"ש, וכן פסק המשנה-ברורה שם. ודלא כפשוטו לשון השלחן-ערוך (שם ובי"ד שפח) שאף מניח לכתחילה. ובכף החיים (שם סק"ב) כתב שנראה שבשעת קריאת שמע ותפילה אין לבטל מלהניחם, אבל בשאר היום יש להחמיר כהמג"א. ואולם נראה שלדעת המג"א עצמו, וכן משמע מסתימת המשנ"ב, אף בשעת ק"ש ותפילה אין להניח).

לכאורה היה נראה מצד הסברא שאין חילוק בין יום שני [או שלישי לרבי אליעזר] לשאר הימים אלא כל שבעה אין להניח לכתחילה כשבאו פנים חדשות. וצ"ב בפוסקים, ומשמע לכאורה מדבריהם שרק בשני אין להניח בפני פנים חדשות. ואם נאמר כן אתי שפיר הלשון 'ג' / ב' ימים הראשונים אסור' והרי בעצם מותר להניח באותם ימים וי"א אף מתחיל היום כנ"ל – אלא שאף בשלישי / בשני יש אופן האסור, בפנים חדשות.

(ע"ב) אבל, ג' ימים הראשונים אינו הולך לבית האבל, מכאן ואילך הולך ואינו יושב במקום המנחמין אלא במקום המתנחמין. כתב הרמ"א (יו"ד שצג, ב): 'ולא ראיתי נוהגין כן עכשיו כי אין אבל הולך לבית הקברות ולא לבית האבל כל שבעה. ואפשר שלאו חיוב הוא אלא רשות ומאחר שעכשיו אין מתנחמים כמו בימיהם, שב ואל תעשה עדיף.'

לכוונתו, דבזמן הקדמון היו סדרים מיושרים בתנחומי אבלים, ולא כן עתה בעוונותינו שרק ההולך לנחם אבל יושב מעט והולך לו ואין אצלינו מקומות מיוחדים להאבלים ומקומות מיוחדים להמתנחמים כמו שהיה בימי קדם' (ערוך השלחן שם ח, ע"ש). ע"ע באגרות משה או"ח ח"ה כ, כא ובמובא ביוסף דעת סוכה סוף דף מא.

אבל ג' ימים הראשונים אסור בשאילת שלום...! ושחיתת הראש כדרך ששוחים כשנותנים שלום – מבואר בריטב"א להלן (כז:). שמוותר. [בספר פני ברוך (טז, בהערה) העיר מדברי הריטב"א הללו על מה שמובא בספר שלמת חיים (תכב) לאסור לנענע בראש לאבל].

ולענין אמירת 'בוקר טוב' וכד' – משמע מדברי הפוסקים שאין להקל לומר לאבל אלא לאחר שלשים (ע' ברמ"א שפה, א ובבאר היטב ובא"ד תקנ"ד, כ ובפמ"ג ומשנ"ב שם). ויש שהתירו בכעין זה מצד עיקר הדין (ע' במובא בפני ברוך שם). ע"ע במובא ביוסף דעת סנהדרין יח.

דף כב

'מכי מהדריתו אפייכו מבבא דאבלא אתחילו מנו'. בזה מתפרש הכתוב ביוסף ויעש לאביו אבל שבעת ימים, אף על פי שהיה זה קודם הקבורה – כי כל חיל פרעה המלויים נפרדו מיעקב ופנו לארצם. ולכן אמרו אבל כבוד זה למצרים – שאילו לבניו עדיין לא חלה האבילות עד הקבורה (עפ"י משך חכמה ויחי ג, י – לפי הירושלמי. ועתוס' לעיל כ. ד"ה מה חג).

'על כל המתים כולן מדהה מטתו הרי זה משובח' – כי אין דרך להתאבל עליהם ולהספידם כל כך, ויותר כבוד להם כשנקברים במהרה משיעמדו הרבה ולא יספידו. 'על אביו ועל אמו הרי זה מגונה' – שחייב הוא להספידם ולקונן עליהם הרבה (נמוקי יוסף).

'רצה ממעט בעסקו רצה אינו ממעט בעסקו' – שאף על פי שנאסר במלאכה, לא נאסר במשא ובמתן שאין בו מלאכה. ויש מפרשים: סחורה המותרת לו כגון דבר האבד (נמוקי יוסף. וכ"כ התוס' (להלן כו). שמדובר בדבר האבד).

(ע"ב) 'חולץ'. חליצת כתף היינו הוצאת הזרוע מן הקרע של החלוק, עד שזרועו עם כתפו מגולות. וענין זה כדי לבנות עצמו ולהראות הקרע לכל (עפ"י רי"ף ונמוקי יוסף. ושארם להלן שבנשיא חולץ מימין ומשמאל – צריך לקשור בגדיו שלא יפלו על ידי אזור. נמו"י). כתב הרמ"א (יו"ד שמי, יז עפ"י סמ"ק וארחות חיים. וע' גם בריטב"א) שבזמן הזה אין נוהגים כלל בחליצת כתף. ואולם יש מחכמי הספרדים שכתבו לנהוג כן, מלבד אם הבן גדול בתורה, אין צריך לחלוץ שלא יתבזה בפני המון העם ותלמידיו (ע' בספר מאור ישראל להגר"ע יוסף שליט"א).

'אלא למאן דאמר רבי יעקב בר אחא, אמאי נמנע רבי ולא חלץ, הלא רשב"ג אביו של רבי, שמת נשיא הוה וכולי עלמא מיחייבי למיחלץ – גם רבי יעקב בר אחא עצמו. קשיא'.

'על כל המתים כולן מבפנים על אביו ועל אמו קורע מבחוץ'. רש"י פירש 'מבפנים' – תחת המקטורין. וצריך באור, הלא לעיל אמרו שצריך לקרוע הבגד העליון דוקא. ונראה לפרש כוונתו (כפירוש רי"צ גיאור המובא בפוסקים) שעושה הקריעה בחיקו בפנים, ולעולם בבגד החיצון. ורש"י שעל הרי"ף פירש 'בפנים' – בבית, שאין רואים כשקורע. וכפירוש זה נראה עיקר, שכן נראה ממה שהביאו בסמוך שבנשיא הורה רב חסדא לקרוע בפירסום (שפת אמת. ובשו"ע פסק כשני הפירושים).

'על חכם חולץ מימין על אב בית דין משמאל'. בסמוך מבואר שאב בית דין עדיף מחכם, שלכך אב"ד שמת כל בתי מדרשות שבעירו בטלים ואילו חכם שמת אין בטל אלא בית מדרשו. ולפי זה צריך לומר

ו. למדו מהכתובים (ויקם... ויקרע) שהקריעה צריכה שתיעשה מעומד בדוקא. ומסופר על אמימר שקרע על מות בן בנו מיושב וכשזוכר בדבר קרע שוב בעמידה.
הרא"ש כתב בדעת הרי"ף שיצא בדיעבד אם קרע במיושב, ושלכך השמיט את מעשה דאמימר [ואפשר שאמימר החמיר על עצמו. עפ"י מאירי]. ויש חולקים. וכן מסקנת הפוסקים (יו"ד שמ).
ואולם יש אומרים שאם אינו יכול לעמוד, כגון חולה – יקרע בישיבה או בשכיבה (עפ"י חדושים ובאורים [וצדד שלכשיבירא לא יתחייב לקרוע שוב בעמידה. ודעת הגרי"י פישר (בהערות שבסוף ספר פני ברוך) שאם הברייתא תוך שבעה ודאי צריך לקרוע בעמידה]; שו"ת קנין תורה ח"ג קח).

דף כא

- לו. א. ישיבת האבל – כיצד?
ב. אלו דברים שהאבל אסור בהם?
ג. אבל שהרבים צריכים לו, האם מותר לו ללמדם תורה?
ד. האם האבל מותר בתפלין?
ה. אבל, מהו בעשיית מלאכה בשבעת ימי אבלותו?
ו. האם יוצא האבל מביתו לבית האבל של אחר?
ז. מה דין שאילת שלום באבל?
ח. עד מתי מנחמים לאבל?
א. ישב על גבי מטה, כסא או מכתשת גדולה (או על גבי קרקע) – לא יצא ידי חובתו עד שיכפה מטתו וישב עליה.
כפה מיטתו; לדעת הרמב"ן (תורת האדם שער האבלות) מותר לישוב על גבי ספסל (וכ"כ הריטב"א ובשו"ת מהר"ם חלאוה יט). ואולם הרמב"ם הטור והשו"ע (יו"ד שפו) לא פסקו כן אלא צריך שישן ויאכל כשהוא על מטה כפוייה.
[האבל מיסב בראש. להלן כח:].
עתה לא נהגו בכפיית המטה אלא האבל יושב בנמיכות, בתוך שלשה טפחים לארץ.
ע"ע להלן כו-כו.

[אבל, לא יניח תינוק בתוך חיקו מפני שמביאו לידי שחוק ונמצא מתגנה על הבריות. גמרא להלן כו: יו"ד שצא, א].

ב. האבל אסור במלאכה [מלבד עני המתפרנס מן הצדקה שעושה מלאכה בצנעה בתוך ביתו לאחר שלשה ימים ראשונים] וברחיצה (ובכלל זה תכבוסת. תוס') ובסיכה ובתשמיש המטה ובנעילת הסנדל, ואסור לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במשנה במדרש בהלכות בהש"ס ובאגדות. וכן אסור בשאילת שלום ובכניסה לבית השמחה וכדלהלן.
[לא יניח האבל תינוק בתוך חיקו מפני שמביאו לידי שחוק ונמצא מתגנה על הבריות. להלן כו:].

ע"ע בפרטי הדינים במובא לעיל יד-טו ולהלן.

ג. היו הרבים צריכים לאבל (כגון להורות איסור והיתר או שהוא נשיא ודורש לרבים. נמוקי יוסף) – אינו נמנע מללמד, ובלבד שלא יעמיד תורגמן אלא ילחש לאדם אחר והלה יאמר לתורגמן.
 א. מלמד תשב"ר וכד' – מותר ללמד בשבעת ימי אבלות. ה"ז (שפד) כתב לאחר שלשה ימים, ויש אומרים אף ביום הראשון מותר (ע' יוסף דעת להגרי"ש נטנון וערוך השלחן שם).
 ב. הרב הדורש בשבת הגדול הלכה למעשה ואין מי שימלא מקומו כראוי, מותר לו לדרוש אף כשהוא בתוך שבעה לאבלותו (עפ"י חדושי הגרש"ז אויערבך זצ"ל; הליכות שלמה).
 ג. היה האבל כהן, ואין שם כהן אחר – לא יקרא בתורה, שאפשר בישראל אחר ולא אמרו כהן קורא ראשון אלא מפני דרכי שלום, הלכך אין זה בכלל מי שרבים צריכים לו (נמוקי יוסף).
 ובשבת, כשאין שם כהן אחר, יש אומרים שיעלה. ע' רמ"א יו"ד ת ובנו"כ).

ד. לדברי רבי אליעזר, אבל אסור להניח תפלין בשלשה ימים הראשונים לאבלותו, ובשלישי עצמו מותר להניח (ויתמו ימי בכי אבל משה). ואם באו פנים חדשות – אינו חולץ. לדברי רבי יהושע מותר להניח מיום שני (ואחריתה כיום מר). ואם באו פנים חדשות – חולץ.
 אמר עולא: הלכה כרבי אליעזר בחליצה וכרבי יהושע בהנחה. פירוש, ביום השני מניח אבל אם באו פנים חדשות חולץ, וכשהלכו מניחן שוב, ואפילו מאה פעמים חולץ ומניח, ובשלישי אפילו באו פנים חדשות אינו חולץ. רבא אמר: כיון שהניח שוב אינו חולץ.
 א. כן פסק הרי"ף שביום השני מניח ואפילו באו פנים חדשות אינו חולץ. וכתבו אחרונים (עפ"י מגן אברהם ופרי מגדים לח) שמשמע מלשון הגמרא שאעפ"י שאינו חולץ כשבאו פנים חדשות, אינו מניח לכתחילה. ובכף החיים (שם סקכ"ב) כתב שנראה שבשעת קריאת שמע ותפילה אין לבטל מלהניחם בשביל זה, אבל בשאר היום יש להחמיר.
 ב. יש אומרים שיום הקבורה שאינו יום המיתה, חייב האבל להניח בו תפלין לאחר הקבורה, וכן מנהג הרבה מהיראים שמניחים בו תפלין בצנעה ללא ברכה (עפ"י חיי אדם יד, יט; ארחות חיים החדש לח; באר יצחק יו"ד לב; מנחת שלמה ח"ב צד, ג). ויש חולקים (ע' אור לציון ח"א או"ח ו יו"ד ל).

ה. שלשה ימים הראשונים אסור האבל במלאכה (יום ולילה. רא"ש), ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה. מכאן ואילך עושה בצניעה בתוך ביתו, והאשה טווה בפלך בתוך ביתה.
 יש אומרים: דוקא המתפרנס מן הצדקה מותר בצניעה לאחר שלשה ימים (וכן פסק הרמב"ם ועוד). ויש אומרים אף לכל אדם (עתוס'. וכן פירש הר' שמעיה).
 בירושלמי יש דעה המקילה לעני שאין לו מה יאכל לעשות מלאכה ביום השלישי. ויש אומרים אף לתלמוד דידן מקצת היום ככולו, ויכול לעשות מלאכה בשלישי (ע' בהרחבה בספר מאור ישראל להגר"ע יוסף שליט"א).

ו. אבל, שלשה ימים הראשונים אינו חולץ לבית האבל. מכאן ואילך חולץ ואינו יושב במקום המתנחמים אלא במקום המתנחמים.
 א. מקצת יום שלישי ככולו, הלכך יכול לצאת בשלישי לבית האבל (רמ"א).
 ב. לדעת נמוקי יוסף, מותר לאבל לצאת מביתו לדבר מצוה כגון לבית הכנסת או לשמוע מגילה. ואולם הסכמת הפוסקים (יו"ד שצג, ב) שאפילו לדבר מצוה אינו יוצא, מלבד מצוה שמחוייב בה ואם לא יצא ייבטל ממנה, כגון למול את בנו או לקחת תפלין (עפ"י גשר החיים כא).
 הרמ"א כתב שבזמננו אין נוהגים שהאבל יוצא אף לא ללווית המת או לבית האבל.

ג. במקום הצורך כתבו הפוסקים, יכול האבל לצאת מביתו. ויצא בלילה לאחר שכלתה רגל מן השוק (עפ"י רמ"א שם, מתרומת הדשן). וכגון אם קשה לו לישן במקום שיושבים בו שבעה, מותר לילך בלילה לישן בביתו (ע' חכמת אדם קסה, יא; אגרות משה יו"ד ח"ב קעב).
ד. מסתבר שרופא אבל יוצא לילך ולרפא את החולה אפילו אין בו סכנה, ואפילו למי שיש לו מיוחדים בעלמא, אך אין לו ליטול שכר אלא תשלום עבור הוצאותיו בלבד (עפ"י מנחת שלמה ח"ב צו, יא).

ז. אבל בשלשה ימים הראשונים אסור בשאילת שלום. ואם מי שאינו יודע שואל בשלומו – מודיעו שהוא אבל ואינו משיב לו.

משלשה ועד שבעה – משיב למי ששאל בשלומו [כגון שלא ידע שהוא אבל], והוא אינו שואל בשלום אחרים, וגם אחרים אינם שואלים בשלומו.

משבעה ואילך שואל ומשיב כדרכו (ואפשר אף בהוספת ברכה לשואל, כדרך המשיבים. ערש"ש), אבל אחרים אינם שואלים לו שלום עד שלשים יום – בשאר קרובים, ובאביו ואמו כל י"ב חדש – שאין לו שלום.

לכבוד הרבים מותר לשאול בשלומם אפילו בתוך השבעה, כמו שעשה רבי עקיבא כשנכנסו כל ישראל להספיד על בניו.

א. מבואר בריטב"א (כז) שנענוע בראש אינה בכלל שאילת שלום.

ונראה שגם שאר ברכות ואיחולים אינם בכלל האיסור (ע' גשר החיים כא, נחמו עמי כא, י – וכן יש להביא מסנהדרין יח גבי כהן גדול שאומר לעם תתברכו מן השמים, ויש דעות שנוהג בו אבילות. וי"ל).

ב. אפשר שאמירת 'שלום עליכם' בברכת הלבנה אינה בכלל האיסור, ואף בשבעת ימי האבלות (עפ"י מנחת שלמה ח"ב צו, יג).

ח. המוצא את חברו אבל עד שלשים יום, ובאביו ואמו עד י"ב חדש – מדבר עמו תנחומין. לאחר זמן זה אינו מדבר עמו תנחומין כדרכו [מפני שמעורר אצלו מחדש את הכאב] אבל מדבר עמו מן הצד (רש"י: אומר לו תתנחם ואינו מזכיר שם המת).

מי שמתה אשתו ונשא אשה אחרת, אין המנחם רשאי ליכנס לביתו לדבר עמו תנחומים. מצאו בשוק אומר לו בשפה רפה ובכובד ראש.

מבואר בברייתא לעיל (כ). שתנחומי הרבים אינם אלא בתוך שבעה.

דפים כא – כב

לז. א. אחד האבלים שבא באיחור לביתו לאחר שהתחילו לישב שבעה, האם מונה שבעה עמהם או מונה לעצמו?
ב. מאימתי מתחילים למנות שבעת ימי האבל?

א. הבא ממקום קרוב; אם מגיע בשלשה ימים ראשונים, וגם גדול הבית יושב בבית (רבי יוחנן) – מונה עמהם (הואיל ויכול לבוא בתחילת האבלות, נחשב כאילו כבר בא ומצטרף אליהם). מכאן ואילך – מונה לעצמו. רבי שמעון אומר אפילו בא ביום השביעי מונה עמהם. והוא שבא ומצא מנחמים (כן מסרו בשם רבי). בא ומצא שנעדרו לעמוד ועדיין לא עמדו – תיקו (רב ענן. ובנמוקי יוסף הביא מבה"ג לקולא).
בא ממקום רחוק, אפילו בשלשה ימים ראשונים – מונה שבעה לעצמו.